

Politisk och ekonomisk liberalism

Sverker Gustavsson

En smula motsägelsefullt, som det först vill synas, var det på grund av 1900-talets totalitära ideologier, som 1700-talets idéer om demokrati och politisk frihet på allvar började spridas över världen. Ända fram till 1918 lyckades de europeiska furstehusen med vidhörande kapitalintressen, aristokratier och kyrkliga välsignelser värja sig mot kraven på allmän rösträtt, yttrandefrihet och föreningsfrihet. De båda äldre principerna om furstesuveränitet och statsnytta förblev rättesnören att räkna med ända fram till dess att Tyskland och Österrike-Ungern hade lidit nederlag i första världskriget.

Den första vågen av demokratisering, symboliserad av Versaillesfreden 1919, utlöstes av de tyska, österrikiska och osmanska imperiernas sammanbrott. Tre senare vågor – med början 1945 för Italien, Japan och Tyskland, 1974 för Grekland, Portugal och Spanien samt 1989 för Centraleuropa och Sydafrika – förklaras av hur fascismen, kommunismen och nazismen under decennierna dessförinnan hade kränkt elementära rättsprinciper.

Inte bara de båda världskriegen utan också det kalla kriget hade utkämpats som en strid för och emot den politiska liberalismen. Först efter murens fall 1989 återkom på allvar vad som hade sagts före 1914. En alltför rigorös tillämpning av den *politiska* liberalismen ansågs kunna undergräva den *ekonomiska* liberalismen. Därmed har ett diskussionsläge uppkommit, vars grunddrag jag här skall försöka teckna.

Ytterligheternas tidsålder

1900-talet blev kort och präglad av ytterligheter, sammanfattar den brittiske historikern Eric Hobsbawm i sin bok *Age of Extremes* 1994. De äldre invändningarna mot allmän rösträtt, yttrandefrihet och föreningsfrihet överskuggades under sjuttio år av motsättningen mellan demokrati och diktatur. Konservativa, liberaler och socialdemokrater menade sig från slutet av första världskriget fram till murens fall ha skilda åsikter bara beträffande politikens innehåll. Den önskvärda politiska proceduren, däremot, var densamma för alla demokrater. Inom loppet av några få år efter 1919 hade den politiska liberalismen förvandlats från något som överheten fruktade till en för alla anständiga människor gemensam överideologi.

Den skarpa frontställningen mellan demokrati och diktatur skylde under större delen av 1900-talet reservationerna gentemot den politiska liberalismen. Inte förrän efter 1989 återkom den länge undanträngda kritiken från tiden före 1914. De båda världskriegen och det kalla kriget ansågs ha framtvingat, började det nu sägas, alltför långtgående eftergifter till den ekonomiska liberalismens motståndare. Inför 2000-talet borde siktet vara inställt på att reparera de skador, som kampen mot de totalitära ideologierna indirekt hade vållat marknadsekonomin. Det kritikerna syftade på var en inflationsbenägen ekonomisk politik, som antogs sammanhånga med alltför starka sociala och politiska rättigheter för medborgarna. Dessa rättigheter skulle inte ha möjliggjorts, hördes det allt oftare, utan betoningen av den politiska liberalismens grundvärden i kampen mot de totalitära ideologierna.

Vad den politiska liberalismens kritiker önskar inför 2000-talet är låg inflation och en mer flexibel arbetsmarknad med svaga eller obefintliga fackföreningar. En sådan politik tros kunna medföra lägre sociala kostnader för dem som vill investera i ny produktion. Dessa

ekonomiskt liberala önskemål hoppas man kunna främja genom att konstitutionellt begränsa möjligheten att fatta majoritetsbeslut. På det sättet har demokratins problem kommit att omformuleras så att det mera stämmer med hur det ställdes före 1914. Demokratins ses inte längre som lösningen utan som problemet. Utrymmet för ansvarsutkrävande – och därmed för beroende av folkopinionen – anses ha blivit *alltför stort* och inte som tidigare *alltför litet*. På så sätt har det skett en omkastning jämfört med hur svårigheten uppfattades, så länge det bara gällde att nedkämpa de totalitära ideologierna.

Friedrich Hayek och Karl Polanyi

Två böcker, som båda utkom krigsåret 1944, belyser frågan i ett längre perspektiv. Den ena var *The road to serfdom* av Friedrich Hayek. Författaren var en österrikisk ekonom, som under mellankrigstiden hade kommit från Wien till London School of Economics och efter kriget flyttade till University of Chicago.

Förklaringen till den stora utbredningen av den fascism, som de allierade vid tiden för bokens publicering höll på att nedkämpa, var enligt Hayeks mening författningsspolitisk. Rösträtten, yttrandefriheten och föreningsfriheten hade gjort medborgarna övermodiga. Genom politiska beslut hade de trots sig kunna styra näringsliv och samhälle. Efter kriget behövde segrarna rulla tillbaka den alltför långt gångna politiseringen. Annars skulle vägen ligga öppen för en total socialisering. Att motverka kommunismen framstod vid den tiden som dubbelt angeläget till följd av den allians mellan demokrater och kommunister, som hade visat sig nödvändig för att kunna nedkämpa Italien, Japan och Tyskland.

Det andra viktiga arbetet, som även detta publicerades 1944, hette *The great transformation*. Dess författare var ungraren Karl Polanyi, som under mellankrigstiden på motsvarande sätt hade kommit från Budapest till London, varifrån han 1940 hade flyttat till Amerika och där efter framgången med sin bok blev professor vid Columbia University i New York.

Polanyi ställde samma fråga som Hayek men hade motsatt förklaring och rekommendation om vad som var rätt politik efter kriget. Det var inte på grund av någon alltför långt gången styrning av ekonomin, argumenterade han, utan tvärtom till följd av en alltför återhållsam demokratisk politik, som fascismen hade kunnat växa sig stark. Förmågan att förebygga sammanbrott hade motverkats av en alltför doktrinärt tolkad ekonomisk liberalism. Inställningen hade alltför länge varit, att det var folkstyret och inte marknaden som behövde begränsas. Genom denna rigida passivitet hade krisen kunnat exploateras av demokratins motståndare. Omorienteringen mot en mer flexibel hållning hade påbörjats alltför sent. Först efter fascismens totala nederlag, som nu kunde skönjas, skulle det gå att långsiktigt säkerställa en mindre sårbar ordning. Lösningen var inte marknadsliberal extremism utan demokrati, blandekonomi och välfärdsstat.

Den faktiskt bedrivna politiken under de första trettio åren efter andra världskriget blev mer präglad av Polanyi än av Hayek. Först mot slutet av 1970-talet – efter oljekrisen, den växande inflationen, den stigande arbetslösheten och Vietnamkriget – började idén om alltför mycket demokrati och välfärdsstat på allvar vinna anhängare. Alltsedan dess har de som resonerar utifrån Hayeks grundtanke dominerat. Möjligen tyder tvärstoppet i världsekonomin hösten 2008 – och den därmed sammanhängande eftertankens kranka blekhet – på en ny vändning till förmån för Polanyi. Hur det blir med den saken är ännu för tidigt att säga. Det beror på hur politiker och opinionsbildare väljer att tolka det senast uppkomna läget. Inget är givet av naturen eller av några historiska lagbundenheter.

Nyliberalismens tredje uppenbarelseform

Nyliberalism är den av både anhängare och motståndare använda beteckningen på den breda strömning i modern debatt och politik, som har inspirerats av Hayek. Dess grundläggande idé är skepsis gentemot idén om att demokratin förmår styra näringsliv och samhälle på ett sätt som är till fördel för medborgarna. Denna misstro har under de senaste trettio åren tagit sig tre olika uttryck.

Nyliberalismens första uppenbarelseform är att lägga större vikt vid penningmängden och penningvärdet än vid resursutnyttjandet och arbetslösheten. Den andra är att styra den offentliga förvaltningen enligt samma princip om utbud och efterfrågan, som gäller för kommersiell verksamhet. Staten bör inte hävda och finansiera sociala rättigheter som en del av medborgarskapet utan nöja sig med strikt behovsprövad hjälp till självhjälp samt inte lägga lika stor vikt som motståndarna vid rättssäkerhet och ansvarskedjor. Uppgiften bör inskränkas till att sälja tjänster som medborgarna efterfrågar och dessa bör helst betrakta sig själva som kunder. Så mycket som går av statens verksamhet bör bedrivas affärsmässigt.

Inom ramen för nyliberalismens tredje uppenbarelseform, slutligen, omtolkas 1800-talsidén om begränsning av kungamakten. Den är av särskilt intresse med tanke på förhållandet mellan politisk och ekonomisk liberalism. Under 1800-talet ansågs den ärftliga monarkens makt till viss del böra begränsas genom en folkrepresentation i kombination med föreningsfrihet och yttrandefrihet. Nu är det i stället rösträtten, föreningsfriheten och yttrandefriheten, som anses till viss del böra begränsas genom vidgat tolkningsutrymme för domstolar och myndigheter samt att folkmajoriteten avhänder sig den slutliga bestämmanderätten över strategiska delar av statsmakten. Centralbanker och regleringsmyndigheter bör inrättas på ett sådant sätt, att de befinner sig utom räckhåll för den politiska liberalismen.

Före 1914 ansåg historiker, jurister, ekonomer och statsvetare, att den ärftliga kungamakten till en viss del – för samhällsfredens skull – behövde motvägas av en folkrepresentation och politiska fri- och rättigheter. Hundra år senare är det i stället demokratins handlingskraft och problemlösningsförmåga, som anses behöva begränsas för att denna inte alltför mycket skall riskera att inskränka utrymmet för fri rörlighet av kapital, varor, tjänster och arbetskraft.

Kärnpunkten för den nyliberala författningspolitiken är inte rättsstaten. Det är viktigt att understryka, eftersom den nya läran hos sina förespråkare gärna åtföljs av en retorisk tendens att inte klart skilja mellan rättsstatlighet och konstitutionell privilegiering av politiskt innehåll. Land skall med lag byggas. Det skall råda likhet inför lagen och ingångna avtal skall gå att hävda inför domstol. Så uppfattar en politisk liberal begreppet rättsstat. Förutsebarheten garanteras av att preciserade lagar stiftas av demokratiskt ansvariga organ med stöd av jämförelsevis detaljerade förarbeten. Det ”nya” är att motvägandet av demokratin görs till huvudsaken. Att folkliga önskemål inte får komma till alltför stort praktiskt uttryck anses vara viktigare än att det bör vara förutsebart vad som gäller.

Fruktan för hur illa det kan gå

Polanyi skulle i polemik mot den nyliberala författningspolitiken framhålla vikten av en fortgående omdaning och öppen diskussion av bästa sättet att göra marknaden socialt inbäddad och acceptabel med stöd av allmän rösträtt, föreningsfrihet och yttrandefrihet. Hans idé innebär med andra ord att politiken och demokratin har företrädare gentemot *alla* läror – marknadsliberala likaväl som kommunistiska – om vad som är sakligt att föredra. Den som resonerar i hans efterföljd anser sig ha lärt något väsentligt av de senaste hundra årens praktiserande av fascism, kommunism och ohämmad kapitalism. Vad vederbörande fruktar är

att historien kan komma att upprepas till följd av tanklöshet och oförmåga att lära av gjorda erfarenheter. Riskerna för en sådan obetänksamhet ökar i den mån en ny marknadsliberal dogmatism tillåts växa sig stark.

Vad den praktiska rekommendationen beträffar är det särskilt tre arbeten, som preciserar vad Polanyis grundtanke innebär som vägledning för människor som är beredda att ta ansvar. Det är Karl Poppers arbete *The open society and its enemies* 1945, Judith Shklars uppsats *The liberalism of fear* 1989 och Sheri Bermans uppsats *The primacy of economics versus the primacy of politics* 2009. Goda politiker, hävdar dessa tre författare, låser sig inte för någon bestämd samhällsutopi. Deras gemensamma ståndpunkt är i korthet följande:

Modern politisk liberalism bör vara byggd på fruktan för hur illa det kan gå – inte på en dröm om den perfekta marknaden eller något annat en gång för alla genomtänkt himmelrike på jorden. Det gäller att vara öppen för kritik och alternativ. Därigenom växer insikten om att demokratisk bearbetning är förutsättningen för att våra samhällen i civiliserad form skall kunna överleva – givet de nya möjligheter som teknik och vetenskap hela tiden öppnar. Vårt samhandlande blir alltför riskabelt, om vi låser oss för vad vi kortsiktigt tror oss ha funnit vara den rätta lösningen. Grundhållningen bör vara programmatiskt icke-utopisk. Risken för nya katastrofer minimeras i den mån vi söker undanröja och motverka missförhållanden i stället för att förverkliga något idealtillstånd eller föreställa oss att historien är slut.

Nordisk minimalism

Långt innan dessa arbeten av Polanyi, Popper, Shklar och Berman publicerades hade denna insikt vuxit sig stark bland statsvetare på nordisk botten. Vad idéerna beträffade hörde dessa hemma i skilda läger och vetenskapligt forskade de på många olika sätt. Likafullt finner vi här i Skandinavien och Finland ett grundläggande sätt att resonera, som redan på 1920-talet började tjäna som sammanbindande övertygelse. Det var idén om *minimalism*. Med detta avses att bara proceduren och den politiska friheten anses höra till ett lands demokratiskt bestämda författning. Vilket som helst politiskt innehåll bör vara möjligt att åstadkomma inom ramen för vanlig lag och med enkel majoritet.

Empiriskt har nordiska statsvetare alltsedan det demokratiska genombrottet förespråkat en på detta sätt jämförelsevis ”tunn” och ”tom” avgränsning av demokratibegreppet i syfte att frilägga mesta möjliga utrymme för att ta reda på hur det faktiskt förhåller sig med folkstyrets förutsättningar och konsekvenser. Också normativt började de tidigt resonera längs den linjen. Alltsedan 1920-talet har demokrati här i Norden ansetts avse *hur* beslut bör fattas snarare än *vilka* beslut som bör fattas. Principen om folkstyre har vi inte ansett böra vara knuten till något bestämt politiskt innehåll utan tvärtom vara en procedur öppen för kamp mellan alla upptänkliga idéer och intressen.

Bredast möjliga samförstånd kring styrelseskicket kunde på det sättet främjas och anses vara eftersträvanvärt oavsett meningsskiljaktigheter. Enligt denna nordiska doktrin är demokratin en överideologi, som kan förenas med vilken som helst av de tre stiliserade reaktionerna på de franska och industriella revolutionerna. Konservatismen, den ekonomiska liberalismen och den demokratiska socialismen anses var för sig fullt förenliga med de krav som den politiska liberalismen ställer. Standardverk för denna grundläggande analys är Herbert Tingstens *Demokratiens problem* 1945, Alf Ross' *Hvorfor Demokrati?* 1946 och Jan-Magnus Janssons *Frihet och jämlikhet* 1952.

Om demokratibegreppet avgränsas på ett sätt som gör det praktiskt taget tomt på politiskt innehåll, betyder det att högersinnade, liberaler och vänstersinnade kan vara överens om en

grundsyn. Medborgarna växer med uppgiften, antar partierna samfällt, om de själva får välja hur de vill inrätta sina samhällen. Såväl empiriskt som normativt gör tanken om demokratin som överideologi att intresset koncentreras till folkstyrets förmåga att reproducera (Olsson 2009) sig självt. Såväl den empiriska som den normativa sidan av saken blir lättare att diskutera, om demokratin enbart inbegriper minimum. Frågan om vilket politiskt innehåll som är bäst för demokratin lämnas öppen.

På det internationella planet har den nordiskt sinnade – och befryndade – amerikanske statsvetaren Robert Dahl vid Yale University under de senaste femtio åren varit den internationellt ledande företrädaren för minimalism i den nordiska meningen. Hans mest kända arbete är *Democracy and its critics* 1989. Längs samma linje argumenterar de båda italienska mästarna Norberto Bobbio och Giovanni Sartori i sina böcker *The Future of Democracy* 1987 respektive *Comparative constitutional engineering* 1994.

Ett gott uttryck för en minimalistisk grundsyn är hur Sartori tillbakavisar idén om att författningar skapas som följd av en diskussion inriktad på rättvisa. Vad som är rättvist framträder som resultatet av en ständigt fortgående kraftmätning, framhåller han. För att effektivt kunna styra bort från risken för sammanbrott, bör vi inse hur fundamentalt betydelsefullt det är att

... constitutions are 'forms' that structure and discipline the state's decision-making processes. Constitutions establish *how* norms are created; they do not, and should not, decide *what* is to be established by the norms. That is to say that constitutions are, first and above all, *procedures* intent upon ensuring a controlled exercise of power. Therefore, and conversely, constitutions are, and must be, *content-neutral*. A constitution that takes it upon itself to establish policies, i.e. policy contents, preempts the popular will and tramples upon the policy-making bodies (parliaments and governments) to which the policy decisions are constitutionally entrusted (Sartori 1994: 202).

Ända fram till mitten av 1990-talet var flertalet nordiska statsvetare – vilket känns en smula blamerande att femton år senare behöva erkänna – naivt och oskuldsfullt övertygade om att minimalismen var den uppenbara lösningen. Vad vi genom alla år på nordisk botten hade inhämtat hos Tingsten, Ross och Jansson överensstämde med vad internationella auktoriteter som Dahl, Bobbio och Sartori hävdade. Dessutom hade minimalismen under 1970-talet tjänat som bålverk mot tendensen att vidga demokratibegreppet, så att det även innefattade sociala landvinningar. På motsvarande sätt borde den principiellt tolkade minimalismen kunna vaccinera, föreställde vi oss, mot tendensen att vilja sudda ut skiljelinjen mellan ekonomisk och politisk liberalism. Vi trodde oss ha fast mark under fötterna.

Frisläppta marknader

Steg för steg blev nordiska minimalister medvetna om att den allmänna meningen höll på att förändras som en följd av nyliberalismen. Denna nygamla lära fick med tiden allt fler anhängare. Historiskt sammanhänge detta med att Ronald Reagan och Margaret Thatcher kom till makten i Förenta staterna och Storbritannien under åren kring 1980.

Därmed kom Hayeks lära att avlösa Polanyis teori om en socialt och politiskt inbäddad marknad, som hade präglat det allmänna politiska medvetandet under de trettio första åren efter andra världskriget. Den fria rörligheten för kapital, varor, tjänster och arbete borde konstitutionellt privilegieras. Så resonerade i växande utsträckning de som genom fristående centralbanker, självständiga regleringsmyndigheter och medlemskap i Europeiska Unionen önskade författningspolitiskt trygga den ekonomiska liberalismen. Rösträtten, yttrandefriheten och föreningsfriheten ansågs inte längre, med någon överdrift, ha någon annan uppgift än att

legitimera vad som från saklig synpunkt var ”rätt” sakpolitiskt innehåll. Väljarna växer inte med uppgiften på det sätt som minimalisterna förutsatte. Så började det allt oftare sägas.

På samma sätt som en gång i tiden hade postulerats av nyliberalismens gammalliberala föregångare under 1800-talet började uppgiften anses vara att med konstitutionella medel säkerställa att rösträtt, yttrandefrihet och föreningsfrihet fick minsta möjliga praktisk betydelse. Huvudsaken var marknaden. Den politiska tolkningen av liberalismen var enligt nyliberal uppfattning sekundär.

Kampen mot de totalitära ideologierna hade under perioden från 1919 till 1989 lockat de liberalt sinnade att vara mer socialt inriktade än vad de hade bort och behövt vara. Så löd den av Hayek inspirerade kritiken mot blandekonomi, välfärdsstat och politiskt inbäddning av marknader. Nittonhundratalsidén om politikens primat (Berman 2009) övergavs till förmån för en romantisk tolkning om att säkerställa ett lyckorike av generell valfrihet. Den praktiska ledstjärnan för att uppnå detta positiva tillstånd kom att kallas ”the Washington consensus”. Detta företräddes globalt av Världsbanken och Internationella valutafonden och innebar avreglering, liberalisering och privatisering (Steger 2009, Steger & Roy 2010).

Minsta möjliga ansvarsutkrävande

Väsentligen är det två iakttagelser under de senaste femton åren, som har öppnat mina ögon för att det finns skäl att gå tillbaka till 1944 års grundläggande motsättning mellan Hayek och Polanyi, om vi önskar klargöra alternativen inför framtiden. Det är vad som krävs, tror jag, för att urskilja de långa linjerna i fråga om politisk och ekonomisk liberalism. Vi ser då tydligare vad som väntar. Jag tänker särskilt på att 2000-talets värld inte är uppdelad i olika block på det sätt som hämmade framväxten av världsmarknader under 1900-talet.

Den första iakttagelsen, som frapperade mig under 1990-talet, var hur okritiskt de allra flesta bedömare förhöll sig till framväxten av innehållsligt rättsprövande domstolar och delegation till centralbanker och överstatliga regleringsmyndigheter utom räckhåll för valmanskårer och allmän opinion. Påfallande sällan förekom det att statsvetare reagerade mot principen om minsta möjliga utkrävande av ansvar. För egen del väcktes jag till insikt av Barry Holmströms bok *Domstolar och demokrati* 1998, Alec Stone Sweets arbete *Governing with judges* 2000 samt det av Mark Thatcher och Alec Stone Sweet redigerade temanumret om ”non-majoritarianism” av tidskriften *West European Politics* 2002. Under senare år har tillkommit Giandomenico Majones bok *Dilemmas of European integration* 2005 samt Fabrizio Gilardis arbete *Delegation in the regulatory state* från 2008. Båda har betytt mycket för att göra det tydligare för mig hur nyliberala författningspolitiker motiverar sin önskan att minska utrymmet för ansvarsutkrävande

Bristen på entusiasm för den politiska liberalismen med dess krav på att lägga huvudvikten vid politikens procedur snarare än dess innehåll är starkt framträdande bland våra dagars nyliberala ekonomer, jurister och statsvetare. Konstitutionell privilegiering av politiskt innehåll antas mer verksamt – än vad som hade visat sig möjligt under de trettio första åren efter andra världskriget – kunna minimera de historiska skadeverkningarna av rösträtten, föreningsfriheten och yttrandefriheten.

Bedömningen är att den politiska liberalismen har fått en alltför stark ställning på bekostnad av den ekonomiska. Så har det blivit till följd av kampen mot de totalitära ideologierna. När dessa inte längre är något att räkna med har diskussionen återgått till problemställningen före 1914. Inom ramen för den nya världsbilden är problemet hur ”rätt” politik skall kunna föras utan att valutslag får någon praktisk betydelse. Demokratin anses enligt denna ”nya” syn på

saken vara något som kommit på köpet som en följd av fascisternas och kommunisternas framfart under 1900-talet. Det är grundtanken hos dem som med kraft och nitälskan söker reducera den praktiska betydelsen av rösträtt, yttrandefrihet och föreningsfrihet.

Godtyckesminimering

Min andra gradvis vunna insikt gäller något annat men besläktat. Jag syftar på en glidning i språkbruket. Plötsligt skiljer inte längre alla tydligt mellan principen om att lag skall med lag byggas å ena sidan och konstitutionell privilegiering av politiskt innehåll å den andra.

Före 1980 var det för de svenska statsvetarprofessorerna Axel Brusewitz, Fredrik Lagerroth, Georg Andrén och Herbert Tingsten – och i nästa generation Carl Arvid Hessler, Nils Stjernquist och Jörgen Westerståhl – självklart att rättsstat och demokrati var uttryck för samma grundinställning. Minsta gemensamma nämnaren för såväl rättsstat som demokrati var en allmänt omfattad vilja till vad jag vill kalla *godtyckesminimering*. Det handlade om att främja lag och avtal inom alla upptänkliga samhällsområden i syfte att motverka oförutsebar myndighetsutövning i stat och kommun likaväl som rättslöshet och ojämlikhet på marknader av skilda slag.

Varken dessa äldre svenska kolleger eller Dahl, Bobbio och Sartori försvarar konstitutionell privilegiering av politiskt innehåll med argumentet, att det skulle vara till fördel för breddad och fördjupad rättsstatlighet. Den nyliberala idén om att demokrati och rättsstatlighet *strider* principiellt mot varandra kom in i debatten först på 1980-talet. Den var då ett moment i kampen mot blandekonomin och välfärdsstaten och kom snabbt att omfattas på ett okritiskt sätt över hela världen. Helt plötsligt var det som om Ronald Reagans idé om att demokratin var problemet snarare än lösningen hade fått en statsvetenskaplig legitimering.

Det glidande språkbruket hade en polemisk tendens till stöd för strävan att reducera betydelsen av ansvarsutkrävande och legitim opposition. Polemiken underförstod att konstitutionell privilegiering av politiskt innehåll är vad som krävs för att undgå att majoriteten uppträder som en ”tyrann” jämförbar med 1600-talets absolutistiska furstar. För en minimalist och politisk liberal är detta en absurd föreställning. Minimering av godtycke är för honom eller henne huvudsaken. Sedan är det en öppen fråga om detta bäst åstadkoms genom grundlag eller vanlig lag. Statens förmåga och utrymme att lagstifta med enkel majoritet får inte onödigtvis hindras. Väljarnas förtroende för allmän och lika rösträtt, föreningsfrihet och yttrandefrihet beror på en kombination av legitim opposition och godtyckesminimerande förvaltning och rättstillämpning.

Poängen med nyliberalismen är att den ekonomiska delen av frihetsbudskapet överskuggar den politiska. Lackmustestet är motståndet mot att löntagare sluter sig samman. För den politiska liberalismen innebär förekomsten av fackföreningar, att dessa fullt legitimt utnyttjar yttrande- och föreningsfriheten. Inom ramen för nyliberalismen, däremot, är toleransen mot fackföreningar ett tecken på att staten inte förmår upprätthålla sitt maktmonopol (Nycander 2009: 365 ff).

Politiskt liberal motkritik

Så långt om mina båda iakttagelser beträffande nyliberalismen. Den ena tog sikte på att beslutsmakt flyttades bort från demokratiskt ansvariga organ. Den andra tog fasta på tendensen att inte klart skilja mellan rättsstatlighet och konstitutionell privilegiering av politiskt innehåll. Båda tendenserna har varit så starkt framträdande under de senaste femton åren att de omsider har kommit att föranleda gensägelser.

Utvecklingen under de allra senaste åren innebär att nyliberalismen inte längre dominerar den allmänna opinionsbildningen på det sätt som den gjorde fram till dess att de franska och holländska valmanskårerna sommaren 2005 sade nej till det nya europeiska grundfördraget. Som följd av detta avgörande bakslag uppmärksammas i dag motattacker från politiskt liberala utgångspunkter. Därmed råder inte längre någon helt odelad entusiasm för ”accountability avoidance” som riktmärke (Gustavsson 2009). Samma gäller för den länge okritiskt hyllade idén om ”transnational constitutionalism” som ett sätt att minska den praktiska betydelsen av ansvarsutkrävande och legitim opposition (Gustavsson 2010).

Kritik mot den nyliberala huvudtendensen har under senare år kommit från såväl empiriskt som normativt arbetande statsvetare. Förutsättningarna för att kunna gå på djupet med frågan är i dag bättre än under 1980- och 1990-talen. Låt mig avsluta denna översiktliga tolkning av debattsammanhanget genom att redogöra för vad några forskare hävdar, som är fundamentalt kritiska gentemot nyliberalismens tredje uppenbarelseform. Vad dessa kolleger kritiserar är inte bara tendensen att önska reducera inslaget av ansvarsutkrävande och att vilja minska betydelsen av yttrandefrihet och föreningsfrihet. De förespråkar också en tydlig åtskillnad mellan rättsstatlighet och konstitutionell privilegiering av politiskt innehåll.

På den empiriska sidan har det här i Norden varit intressant att följa den diskussion, som har rasat alltsedan den andra norska maktutredningen lämnade sin slutrapport 2003. Det som väckte uppseende var den skarpt formulerade tesen om ”folkestyrets forvitring” till följd av ”rettsliggjøring som maktforskyvning” (Østerud, Engelstad & Selle 2003: 116-26, 291-95). Genom att lagstiftningen hade blivit alltmer allmänt hållen och motiverad samt internationellt bestämd ökar beroendet av domstolsutslag. Detta hade i sin tur medfört att förutsebarheten hade minskat i stället för ökat. Följden hade blivit en jämsides fortgående försvagning av såväl ansvarsutkrävande som förutsägbarhet, argumenterade utredningen. ”Det är ikke rettsstaten og rettsstatsprinsippene som vokser på bekostnad av folkevalt lagstiftningsmakt, men både rettsstatlige och flertalsdemokratiske prinsipper som svekkes samtidig” (Østerud 2006: 620).

Tesen om ”folkestyrets forvitring” och den minskade ”förutsigbarheten” provocerade på ett för den fortsatta debatten stimulerande sätt en grupp av nio norska jurister att skriva en debattbok (Kinander 2005), som konfrontatoriskt ifrågasatte, om det inte tvärtom förhåller sig så att ”rettsliggjøringen” snarare är ägnad att stärka än att försvaga ”folkestyret”. Här är inte platsen att gå närmare in på detaljerna i denna för nordiska förhållanden mycket livliga debatt. Den har haft ett av sina viktigaste fora i den av Rune Slagstad ambitiöst redigerade *Nytt norsk tidsskrift*. Där har under 2008 och 2009 förekommit ett antal högklassiga inlägg om huruvida kombinationen av europeisering och ”rettsliggjøring” försvagar eller stärker demokratin och hur en sådan utveckling i så fall bör värderas.

Överstatlig lagprövning

När europarättsprofessorn Fredrik Sejersted summerar de senaste årens norska debatt gör han en tydlig åtskillnad mellan ”forvitringens” två dimensioner – den horisontellt verkande inom Norge i relation till Stortinget och den vertikalt verkande i relation till de europeiska domstolarna och unionsorganen (Sejersted 2009).

Den under 1980-talet så intensivt diskuterade norska ”prøvingsretten” (Slagstad 1989, Smith 1993) var en inomnorsk angelägenhet, understryker Sejersted. Grundloven kunde i princip ändras av Stortinget om någon bestämmelse av Høyesterett tolkades som oförenlig med vad som bestämdes 1814. Så är det inte med den europeiska människorättskonventionen, EES-rätten och unionsrätten.

Inslaget av ”tolking og formidling av uklare auktoritative tekster” har blivit mångfaldigt större än de en gång var, vilket aktualiserar en fråga av en helt annan dignitet. Nu rör det sig om en konstitutionaliserad rätt, som i praktiken inte låter sig förändras på grundval av demokratiskt ansvarstagande och legitim opposition. Detta gör det särdeles angeläget att klargöra på grundval av vilken principiell argumentation den under 1900-talet framvuxna idén om demokratiskt ansvarsutkrävande kan trängas undan:

I europeiseringens tid er juristene de nye yppersteprestene. Rettsliggjøringen har gitt økt makt till juristene som profesjon, og særlig til dem som er i autoritative posisjoner som fortolkere av tekstene, som dommere eller akademikere. Men med økt makt følger økt ansvar. Jo lenger rettsliggjøringen går, desto viktigere blir det for rettsvitenskapen også å vise var grensene går – og hvilket politisk handlingsrom som tross alt fortsatt består for det nasjonale folkestyret. I en tid med nærmest nyreligiøs tro på verdien av overnasjonal rettslig regulering, er det viktigere enn noensinne at juristerne som det nye presteskaperet fortsatt evner å gi Stortinget hva Stortinget er – og ikke ut fra uklare utlegninger av tvetydige tekster illegitimt undergraver det nasjonale folkestyret (Sejersted 2009: 552).

När Karl-Göran Algotsson i sin bok *Grundläggande rättigheter eller handelshinder?* 2008 klargör den svenska arbetsrättens möte med unionsrätten, bekräftar han i rikt mått Sejersteds reflexion om vikten av att ”de nye yppersteprestene” även förmår låta sig vägledas av politiskt omdöme i sin maktutövning. Hur kan unionsmedlemskapets legitimitet i valmanskårernas ögon annars upprätthållas, om arbetsrätten är oförutsägbar och dessutom inte påverkbar på vare sig demokratisk eller föreningsrättslig grund?

Två andra empiriker, som har iakttagit detsamma som Østerud, Sejersted och Algotsson, är Fritz Scharpf och Stefano Bartolini. Grunden för att unionen skall överleva som politiskt legitim organisation, framhåller Scharpf, är den informella tillitspakten mellan union och medlemsländer. Oklarheten om vad som är gällande rätt är monumental. Acceptansen för gjorda tolkningar hänger på den sköra tråd, som utgörs av ett ömsesidigt hänsynstagande och därmed ett skapande av ytterligare oklarhet – inte bara politikerna emellan utan också juristerna emellan (Scharpf 2010).

Bartolini säger detsamma som Scharpf men polemiserar mer provokativt och storslaget – på ett sätt som här i Norden påminner om hur Tingsten en gång i tiden kunde svinga svärdet.

Utifrån ett femhundraårigt perspektiv i *Restructuring Europe* 2005 beskriver Bartolini historien som en kumulativ förstärkning av gränserna mellan länderna. Gränserna för lagar, kultur och politik blev gradvis allt tydligare. Efter andra världskriget efterträdde denna fortgående överlagring helt plötsligt av en radikal nedmontering av gränserna för alla former av kommersiell verksamhet. Denna partiella nedmontering motsvarades inte av någon jämförbar uppbyggnad av kulturell, demokratisk, social och fiskal gemenskap. För första gången sedan 1500-talet har vi nu en situation, framhåller Bartolini, där staterna inte längre kontrollerar vare sig lagstiftning eller rättstillämpning. Ty med berätt mod har deras politiker överlämnat dessa funktioner till instanser utom räckhåll för sina valmanskårer.

Garantier och legitimitetsgrunder

Det intressanta i detta sammanhang är Bartolinis polemik i *Taking 'constitutionalism' and 'legitimacy' seriously* 2008. Här pågår en nyspråklig manipulation av närmast orwellska dimensioner, skriver han. Men våra kolleger tar ändå inte bladet från munnen. Ty de är rädda om sina forskningsanslag och önskar inte bli politiskt illa sedda. Det som försiggår är att språket förstörs, så att nyckelorden konstitutionalism och legitimitet inte längre används på det idéhistoriskt rätta sättet. Konstitutionalism är liktydigt med garantier och ordet legitimitet

avser grunderna för att acceptera majoritetsbeslut jämte därtill hörande avgöranden av myndigheter och domstolar. Officiellt och officiöst har orden givits omvänd innebörd.

Den författningspolitiska manipulation, som har pågått på högsta nivå inom unionen alltsedan 1980-talet har i praktiken haft rakt motsatt innebörd, hävdar Bartolini. Inslaget av garantier har snart sagt helt försvunnit och förutsebarheten har blivit allt mindre. Ingen kan längre säkert säga vad som gäller. Det är bara *orden* konstitutionalism och legitimitet som anses vara politiskt användbara. Poängen är att dessa uttryck med tiden har omtolkats jämfört med vad som gäller historiskt. Uttrycken används i våra dagar mera för att dölja än för att avslöja frånvaron av rättsstatlighet och ansvarsutkrävande.

Den idékritiskt polemiserande Bartolini säger sig vara en god lyssnare. Men han uppfattar ändå inte minsta tillstymmelse till kritik från alla sina många kolleger, vilka liksom han själv har skolats av Dahl, Bobbio och Sartori. Hans förklaring är infernalisk och ett klart fall av argumentation *ad hominem*. Utöver den allmänna fascinationen över att vara med om att göra historia, skriver han, vill han inte undervärdera sina statsvetarkollegers rädsla för att bli förknippade med den unionskritiska delen av allmänna opinionen. Hans kolleger önskar inte bli uppfattade som "medbrottslingar" när historien "accelererar" eller som det också uttrycks "vänder blad":

... one should probably add a certain amount of fearful complicity on the part of the European intellectual and academic milieus, generally with a positive orientation toward European integration and a strong awareness of the difficulties of the project. The fear of providing anti-EU munitions often made them prisoners of the traditional wartime dictum: 'silence, the enemy is listening to you'. Not much intellectual debate surrounded this spreading use of the constitutional jargon and few critical voices rose against it or anticipated the risks implicit in it (Bartolini 2008:7).

Så långt om empiriska forskares stöd för min tes om att nyliberalismen i sin tredje form undergräver strävan till godtyckesminimering. Ett sådant undergrävande blir följderna av att överlåta beslutsmyndighet till domstolar och myndigheter, som inte är styrda av positivt utformade och demokratiskt genomgångna förarbeten. Överstatlighet i denna oberäkneligt verkande form av nyliberalism är ägnad att minska förutsägbarheten i stället för att öka densamma.

Denna nygamla politiska teori motsvarar med andra ord inte vår historiskt givna föreställning om vilka krav som bör ställas på garantier och en förutsebar godtyckesminimering. Klassiskt minimalistiskt resonerat kan godtycke minimeras både genom grundlagsreglering och genom att avstå från en sådan. Det bör med andra ord inte anses *a priori* omöjligt att förlita sig på noggrant genomarbetad lagstiftning, starka professioner, föreningsrätt och näringsfrihet.

Rättsstatlighet och politisk demokrati

Av stor betydelse är också två uttalade normativa arbeten från senare tid. Det ena är en uppsats av Friedrich Kratochwil från 2009, där denne ställer frågan "Has the 'rule of law' become the a 'rule of lawyers'?" i en volym redigerad av Gianluigi Parombella och Neil Walker med titeln *Relocating the rule of law*. Det andra viktiga arbetet är Richard Bellamys bok *Political constitutionalism* från 2007, där denne diskuterar skillnaden mellan det slags konstitutionalism som bara är legal och den som är både legal och politisk.

Historiskt har strävan till godtyckesminimering vuxit sig stark genom århundradena. Det har skett inom ramen för ett antagande om att det är fria medborgare, som själva bestämmer sina egna lagar. Så sammanfattar Kratochwil rättshistorien. Vad som nu inträffar är att strävan till rättsstatlighet *lämnar* demokratins sammanhang. I stället antas strävan till lag och rätt vara uttryck för universella allmändeföreställningar, vilka är inskrivna i den mänskliga naturen.

Medborgarna förvandlas från att vara rättsstatens subjekt till att vara objekt för en gränslös lagstiftning och rättsskipning. Genom att medborgarna inte längre är lagstiftare *och* laglydiga utan enbart förutsatts vara laglydiga förändras i grunden förutsättningarna för idén om demokratisk styrelse och själva det grundläggande samhällskontraktet.

... the shift from the political project of safeguarding the liberties of the members of a *particular society* to one of *universal human rights* entails a significant change in meaning. Thus in contrast with the traditional use of the rule of law argument that had as its regulative ideal the notion of the free citizen, the present use emphasises a notion of 'victim' who must be protected through – among other things – the 'punishment' of the perpetrators of traditional or newly defined 'crimes' (Kratochwil 2009: 173).

Det som nedvärderas genom denna utveckling bort från lagstiftning av fria medborgare är vikten av demokratiskt ansvarsutkrävande och legitim opposition. Det som försvinner ur bilden är de rättskällor, som utgörs av demokratiskt genomgångna förarbeten till vad som förutsatts vara gällande rätt. "Instead, a new form of 'naturalism' has emerged whereby it is no longer particular individuals but rather 'humanity', or even more abstractly, 'human dignity' which becomes the exclusive legitimising source" (Kratochwil 2009: 195). Politiskt stärker detta tendensen till blind underkastelse, samtidigt som oklarheten och ojämnheten på det praktiska planet uppammar ett cyniskt förhållningssätt. Så blir det alltför lätt med en rätt, som tillämpas godtyckligt och inte har någon empiriskt urskiljbar demokratisk grund.

Längs samma linje argumenterar i Richard Bellamy i *Political constitutionalism*. Bättre än någon annan i den aktuella debatten klargör han skillnaden mellan idén om att land skall med lag byggas och idén om konstitutionell privilegiering av politiskt innehåll. Ingen annan maktutövning är legitim, argumenterar han, än den som är på en gång demokratisk *och* rättsstatlig. Mellan dessa båda grundläggande värden föreligger ingen motsättning.

Utgångspunkten är insikten om att starkt divergerande idéer och intressen är vad vi har att leva med. Det är bara utopister som kan tänka sig samhällen präglade av fullständig harmoni. Själva poängen med alla former av godtyckesminimering är att praktiskt lösa oenighetens problem. Utifrån samma argument som Jeremy Waldron utvecklar i *The dignity of legislation* 1999 argumenterar Bellamy för lagstiftning.

En spontan rättsutveckling utan lagstiftning skapar större oklarhet och lägre legitimitet. För Bellamy är det en öppen fråga huruvida en övergång till konstitutionell privilegiering av politiskt innehåll ökar förutsebarheten. Den frågan är inte avgjord på förhand – vare sig till förmån för en koncentration till proceduren eller för att något visst innehåll bör ges en särställning i ett lands författning. Huvudsaken är att de som skall lyda lagar och grundlagar via representativa organ också är lagstiftare.

Land skall med lag byggas

Att minimera godtycke har alltsedan det demokratiska genombrottet varit den vägledande svenska och nordiska föreställningen. Detta var ledstjärnan för såväl den socialliberala som den socialdemokratiska delen av 1900-talsprojektet. Rättskämpen Vilhelm Moberg verkade i den andan – liksom Bruswitz, Lagerroth, Andrén och Tingsten. De tog alla för givet att det inte fanns någon annan demokrati värd namnet än den som på det praktiska planet innebar lagstiftning och ordhållighet.

När vi tänker igenom saken idékritiskt går det inte att undgå intrycket, hävdar Bellamy, att demokratin genom hela sin historia har varit en rörelse *till stöd för* och snarare än för *undergrävande* av principerna om legalitet och likhet inför lagen. Därför är det vilseledande

att använda prefixet ”konstitutionell” i anslutning till ordet ”demokrati”. Det antyder att det skulle finnas en demokrati som *inte* är konstitutionell. Ett sådant språkbruk tjänar inget annat syfte än att argumentera för en utomdemokratisk rättsutveckling.

On this view, a 'constitutional democracy' is a tautology rather than an oxymoron. No tension exists between constitutionalism and democracy since the one merely codifies the underlying norms and procedures of the other. Not even a democratic government could abrogate or infringe such a constitution without abolishing or detracting from democracy itself. Consequently, it is an unconstitutional rather than a constitutional democracy that represents a contradiction in terms (Bellamy 2007: 90).

Genom denna offensiva argumentering har Bellamy tillsammans med Bartolini och Kratochwil etablerat en motattack. Vad de har angripit är tanken om politisk liberalism som *hämsko* snarare än som *möjlighet*, när det gäller att hantera politisk oenighet under 2000-talet. Därmed har debatten återvänt till den av Hayek och Polanyi vid slutet av andra världskriget ställda frågan. Hur undviker vi bäst framtida politiska, ekonomiska och sociala katastrofer? Är det genom att minska eller genom att öka inslagen av ansvarsutkrävande, yttrandefrihet och föreningsfrihet?

Efter blockuppdelningen

Också efter det att uppdelningen i en västvärld, en kommunistvärld och en tredje värld har upphört står Hayek och Polanyi mot varandra. Båda tankeskolorna har anpassat sin analys till den förändrade världspolitiska och världsekonomiska situationen. Men grundtankarna från 1944 har ingalunda upphört att fascinera. Debatten om vår globala framtid handlar fortfarande om vilket som är rätta förhållandet mellan politisk och ekonomisk liberalism.

Den som resonerar som Hayek pekar på den onormala situation, som rådde mellan 1919 och 1989. Under ytterligheternas tidsålder gynnades den politiska delen av liberalismen, säger en moderniserad Hayek. Mot varandra stod demokratier och diktaturer och det var huvudsaken. Så är det inte längre. Efter 1989 konkurrerar världens samtliga länder med varandra i alla upptänkliga avseenden. Detta gäller såväl politiskt som ekonomiskt.

Nyliberalismen ställer frågan om ett lands konkurrenskraft går att upprätthålla med vidmakthållen demokrati och politisk frihet. Ryssland och Kina är i dag framgångsrika tillämpare av den ekonomiska liberalismen. Poängen är att dessa länder inte besväras nämnvärt av vare sig fackföreningar eller massmedia. Inte heller konkurrerar kinesiska och ryska politiker nämnvärt om väljarnas röster. Därigenom uppkommer vida mindre sociala kostnader på produktionen, säger den som tänker nyliberalt. Av detta är det lätt att dra slutsatsen, att globaliseringen framtvingar ett *tillbakaträngande* av den politiska liberalismen. Populistiska politiker kommer annars att vilja utnyttja rösträtten, yttrandefriheten och föreningsfriheten till att försöka stänga ländernas gränser.

För den som tänker längs samma linje som Polanyi, däremot, blir uppgiften att åstadkomma en *internationell återinbäddning* av frisläppta marknader. Poängen är att en ny inbäddning inte längre kan äga rum på nationell nivå på motsvarande sätt som under 1800- och 1900-talen utan behöver genomföras överstatligt (Ruggie 1982, Caporaso & Tarrow 2009). Det är följden av att världens länder har blivit mera sammanflätade. Världssamfundets många olika praktiskt verksamma organisationer för säkerhet, handel, miljö, hälsa, livsmedel och finansiering förutsätter ett växande ömsesidigt förtroende för goda avsikter och insikt om gemensamma intressen.

Den ömsesidiga tilltron växer inte genom att den politiska liberalismen pressas tillbaka utan tvärtom genom att den tillämpas även internationellt. Längs denna andra huvudlinje är uppgiften att genom överenskommelser och bindande beslut tygla en globalt ohämmad ekonomisk liberalism. Vi bör med andra ord inte betrakta Kina och Ryssland som politiska föredömen bara därför att dessa länder framgångsrikt tillämpar ekonomisk liberalism (Gat 2007). Ansvarsutkrävande, yttrandefrihet och föreningsfrihet är något som länderna i hela världen måste börja tillämpa i eget intresse. Det är förutsättningen för att det skall växa fram ett världssamfund, som är präglad av relativ stabilitet.

Bortfallet av det kalla kriget har inte minskat utan snarare ökat risken för sammanbrott. För att uppnå provisoriskt stabila lösningar behöver oenigheter fortlöpande bearbetas enligt den politiska liberalismens principer. Närmare bestämt betyder detta att opposition behöver uppmuntras och välkomnas för att tydliggöra alternativ. Likaså behöver alla röster vara lika mycket värda, om länder, partier och intressen skall acceptera att bli nedröstade. Ännu mera än under 1900-talet behöver spänningen mellan politisk och ekonomisk liberalism kunna praktiskt hanteras. Att inte tro sig behöva räkna med olika åsikter och skilda intressen är en fåfång förhoppning.

Referenser

Algotsson, Karl-Göran, 2008. *Grundläggande rättigheter eller handelshinder?* Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis (= Skrifter utgivna av Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala, 174).

Bartolini, Stefano, 2005. *Restructuring Europe*. Oxford University Press.

_____ 2008. *Taking 'constitutionalism' and 'legitimacy' seriously*. Florence: European Governance Papers.

Bellamy, Richard, 2007. *Political constitutionalism*. Cambridge University Press.

Berman, Sheri, 2009. "The primacy of economics versus the primacy of politics", *Perspectives on Politics*, 7 (3): 561-78.

Bobbio, Norberto, 1987. *The future of democracy*. London: Polity Press.

Caporaso, James A. & Sidney Tarrow, 2009. "Polanyi in Brussels: supranational institutions and the transnational embedding of markets", *International Organization*, 64 (4): 593-620.

Dahl, Robert A., 1989. *Democracy and its critics*. New Haven, Conn.: Yale University Press.

Gat, Azar, 2007. "The return of authoritarian great powers", *Foreign Affairs*, 86 (4): 59-69.

Gilardi, Fabrizio, 2008. *Delegation in the regulatory state*. Cheltenham: Edgar Elgar.

Gustavsson, Sverker, 2009. "Putting limits on accountability avoidance" in Sverker Gustavsson, Christer Karlsson & Thomas Persson, eds., *The illusion of accountability in the European Union*. London: Routledge.

- _____. 2010. "European transnational constitutionalism: end of history, or a role for legitimate opposition?" in Elisabeth Özdalga & Sune Persson, eds., *Contested sovereignties*. London: Tauris.
- Hayek, Friedrich, 1944. *The road to serfdom*. London: Routledge.
- Hobsbawn, Eric, 1994. *Age of extremes*. London: Michael Joseph.
- Holmström, Barry, 1998. *Domstolar och demokrati*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis (= Skrifter utgivna av Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala, 130).
- Jansson, Jan-Magnus, 1952. *Frihet och jämlikhet*. Helsingfors: Söderström.
- Kinander, Morten, red., 2005. *Magt og rett*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Kratochwil, Friedrich, 2009. "Has the 'rule of law' become a 'rule of lawyers'?" in Gianluigi Palombella & Neil Walker, eds., *Relocating the rule of law*. Oxford: Hart.
- Majone, Giandomenico, 2005. *Dilemmas of European integration*. Oxford University Press.
- Nycander, Svante, 2009. *Liberalismens idéhistoria*. Stockholm: SNS förlag.
- Olsson, Karin, 2009. *Den (över)levande demokratin. En idékritisk analys av demokratins reproducerbarhet i Robert Dahls tänkta värld*. Växjö: Växjö University Press (= Acta Wexionensia, 185).
- Polanyi, Karl, 1944. *The great transformation*. New York: Farrar & Rinehart.
- Popper, Karl, 1945. *The open society and its enemies*. London: Routledge.
- Ross, Alf, 1946. *Hvorfor Demokrati?* København: Munksgaard.
- Ruggie, John G. 1982. "International regimes, transactions, and change: embedded liberalism in the postwar economic order", *International Organization*, 36 (2): 379-415.
- Sartori, Giovanni, 1994. *Comparative constitutional engineering*. London: Macmillan.
- Scharpf, Fritz W., 2010. *Community and autonomy*. Frankfurt am Main: Campus Verlag.
- Sejersted, Fredrik, 2009. "Rett og politikk i europeiseringens tid", *Nytt norsk tidsskrift*, 26 (3-4): 546-53.
- Shklar, Judith N., 1989, "The liberalism of fear" in Nancy L. Rosenblum, ed., *Liberalism and the moral life*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Slagstad, Rune, 1989. "Prøvingsretten i det norske system", *Nytt norsk tidsskrift*, 6 (4): 333-56.
- Smith, Eivind, 1993. *Høyesterett og folkestyret – prøvingsretten overfor lover*. Oslo: Universitetsforlaget.

Steger, Manfred B., 2009. *Globalization – a very short introduction*. Oxford University Press.

Steger, Manfred B. & Ravi K. Roy, 2010. *Neoliberalism – a very short introduction*. Oxford University Press.

Stone Sweet, Alec, 2000. *Governing with judges*. Oxford University Press.

Thatcher, Mark & Alec Stone Sweet, eds., 2002. *The politics of delegation. Non-majoritarian institutions in Europe* (= special issue of *West European Politics*, 25 (1):1-219).

Tingsten, Herbert, 1945. *Demokratiens problem*. Stockholm: Norstedts.

Waldron, Jeremy, 1999. *The dignity of legislation*. Cambridge University Press.

Østerud, Øyvind, 2006. "Rettsliggjøring og demokrati", *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 47 (3): 613-22.

Østerud, Øyvind, Fredrik Engelstad & Per Selle, 2003. *Makten og demokratiet*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.